

دانشگاه تم

دانشکده حقوق

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق خصوصی

عنوان :

جبران پذیری خسارات وارده به محیط زیست

استاد راهنما :

دکتر عزیزالله فهیمی

نگارنده :

الهام آرمینه

زمستان ۱۳۹۲

این ناچیز تقدیم به :

ساحت مقدس و مطهر و باکرامت چهارده معصوم (ع)، خدایان مجسم در زمین

و

اسرا و شهدای کربلا

و

بانوی خوبیها و کرامات ، کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (س)

و

همه خوبان و اولیاء خدا

و

خدای درونم

" الحمد لله الذي يفعل ما يشاء و لا يفعل ما يشاء غيره ، الحمد لله

كما يحب الله أن يحب الحمد لله كما هو أهله "

خداوند مهربان و دانا را به خاطر تمام نعماتی که از روی لطف و کرامت خویش به من و عزیزانم بخشید سپاسگزار و شاکرم و نیز به خاطر رنج ها از او ممنونم زیرا خداوند حکیم به گفته ی خویش با هر رنجی آسانی قرار داده است . از خاندان عصمت و طهارت و کرامت ممنون و سپاسگزارم که انسان با هر صداکردنی جوابی از ایشان دریافت می کند و هم چنین از خدای درونم و از تمام ذرات هستی که کوچکترین قدمی برای من و عزیزانم برداشتند سپاسگزارم .

از استاد راهنمایم دکتر فهیمی که با دلگرمی ها و راهنمایی های راهگشایشان راه را برایم روشن تر کردند کمال تشکر و قدردانی را دارم که فراتر از یک استاد برایم زحمت کشیدند، از پدر و مادر عزیزم که هیچ تلاشی یارای جبران زحمات بی دریغشان نیست بسیار بسیار سپاسگزار و قدردانم و از تمام عزیزانی که در تدوین این تحقیق کوچکترین کمک و یاری به بنده رساندند صمیمانه ممنون و سپاسگزارم . از خداوند برای همه این عزیزان و بزرگواران لطف و رحمت بی پایانش را آرزو دارم.

يُسَبِّحُ اللَّهَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ الْعَزِيزُ

بال زدن پروانه ای در برزیل می تواند باعث ایجاد تندباد در تگزاس

شود (این نظریه به نظریه "اثر پروانه ای" شهرت دارد که در سال ۱۹۶۱ در مقاله‌ای از سوی ادوارد لورنتس مطرح شد بدین معنا که با ایجاد تغییرات جزئی در یک پارامتر، رفتار سیستم کاملاً تغییر می‌کند و تمام اجزای هستی بر روی همدیگر تأثیر گذار است . در علم فیزیک کوانتوم و علم روانشناختی نیز دنیای یک پارچه به صورت علمی تحت نظریه "استرینگ" مطرح و ثابت شده است)

ما زمین را از نیاکانمان به ارث نبرده ایم بلکه آن را از کودکان

خود به امانت گرفته ایم (ضرب المثلی در فرهنگ سرخپوستان که بر مبنای تقدم محیط بر تولد بشر و لزوم بقای آن برای ادامه ی حیات انسان استوار است)

چکیده:

محیط زیست یکی از نعمات خداوند است که اختصاص به یک نسل ندارد بلکه متعلق به همه بشریت در تمام اعصار می‌باشد. یک حیات ذی شعور و تسبیح گوی خداوند متعال؛ این نگاه نگاهی رفیع توأم با احترام نسبت به محیط زیست است. با وجود تمام تلاش‌های بازدارنده، گاه محیط زیست و منابع طبیعی به نحو نگران‌کننده‌ای تخریب می‌شوند و مورد تعرض قرار می‌گیرند که ممکن است به خاطر بی‌احتیاطی یا حادثه ناگهانی یا رفتاری غیرقانونی رخ دهد. متأسفانه جبران خسارات وارده به محیط زیست هنوز جای خود را در کشور پیدا نکرده است و دستگاه‌های قضایی نیز گاه ضعیف عمل می‌کنند. علاوه بر این فقدان قانون و ضمانت اجراهای مناسب از سویی و عدم باور افراد به اینکه محیط زیست از سرمایه‌های ملی و حق تک‌تک افراد است از سوی دیگر موجب گردیده است که گاه هیچکس پیگیر جبران و مطالبه این خسارات نباشد. این تحقیق بر آنست تا جبران‌پذیری این خسارات را احراز نماید، در این تحقیق دلایل مخالفان و موافقان جبران این خسارات بررسی شده است و یافته‌ها نشان می‌دهد که با وجود دشواری‌های مربوطه اینگونه خسارات قابل جبران می‌باشند و از جمله دلایل می‌توان به قاعده‌های لاضرر، اتلاف، احترام و نقش ابزارهای محیط زیست اشاره کرد. هم‌چنین رابطه‌ی انفال و محیط زیست بررسی و علاوه بر این نحوه‌ی جبران خسارات زیست محیطی و تأمین آن نیز مطرح شد. هم‌چنین مفاهیم و اصول حاکم بر جبران این خسارات مثل حقوق نسل‌های آینده و برابری حق مراجعه به محاکم در موضوعات زیست محیطی نشان می‌دهد که هر فردی می‌تواند مطالبه‌ی این خسارات را بخواهد و قضات وظیفه‌ی رسیدگی دارند. اهمیت این موضوع نیز به دلیل بعضی آرای ضعیف صادره از دادگاهها می‌باشد. برای جمع‌آوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

کلمات کلیدی: محیط زیست، جبران، زیست محیطی، خسارت، ضرر

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۱	الف : بیان مسئله
۲	ب : ضرورت بحث
۳	ج : اهداف و کاربردها
۳	د : پیشینه تحقیق
۴	ه : روش تحقیق
۴	و : سوالات تحقیق
۴	ز : فرضیات تحقیق
۶	فصل اول : کلیات
۶	مبحث اول : مفردات
۶	گفتار اول : جبران پذیری
۷	گفتار دوم : خسارت
۷	بند اول : مفهوم خسارت
۹	بند دوم : انواع خسارت
۹	الف : خسارت مادی و معنوی
۱۲	ب : خسارت فردی و جمعی

- ج : خسارت مستقیم و غیر مستقیم ۱۳
- د : خسارت حال و آینده ۱۴
- ه : خسارت قابل پیش بینی و غیر قابل پیش بینی ۱۴
- و : خسارت عام و خاص (کلی و ویژه) ۱۴
- ز : خسارت حقیقی و حکمی ۱۵
- گفتار سوم : محیط زیست ۱۵
- بند اول : مفهوم محیط زیست ۱۵
- الف : لغوی ۱۵
- ب : اصطلاحی ۱۶
- بند دوم : عناصر اصلی محیط زیست ۱۸
- الف : آب ۱۸
- ب : خاک ۱۹
- ج : جنگل ۲۰
- د : هوا ۲۱
- ه : مرتع ۲۱
- و : لایه ازن ۲۱
- بند سوم : انواع محیط زیست ۲۲
- الف : محیط زیست طبیعی (فیزیکی) ۲۲
- ب : محیط زیست انسان ساخت (مصنوعی) ۲۳
- ج : محیط زیست اجتماعی ۲۴

- گفتار چهارم : خسارات وارده به محیط زیست ۲۴
- مبحث دوم : مفاهیم مرتبط ۲۷
- گفتار اول : انفال و مفاهیم مرتبط با آن ۲۷
- بند اول : انفال ۲۷
- بند دوم : مفاهیم مرتبط با انفال ۳۱
- الف : اموال دولتی ، اموال و مشترکات عمومی ۳۱
- ب : مباحات عامه ۳۴
- گفتار دوم : عدم النفع ۳۴
- مبحث سوم : تاریخچه ۴۰
- گفتار اول : قوانین عمومی ۴۰
- گفتار دوم : قوانین اختصاصی ۴۱
- فصل دوم : ادله مخالفان و موافقان جبران خسارات وارده به محیط زیست ۴۳
- مبحث اول : ادله مخالفان ۴۳
- گفتار اول : ماهیت و ویژگی های خسارات زیست محیطی ۴۴
- بند اول : دیرپا بودن ۴۴
- بند دوم : منابع متعدد ۴۴
- بند سوم : سرایت پذیر بودن ۴۵
- گفتار دوم : ارزش ذاتی ۴۶
- گفتار سوم : هزینه دار بودن ۴۹
- گفتار چهارم : گونه های نادر ۴۹

گفتار پنجم : رابطه سببیت	۴۹
گفتار ششم : قاعده تسلیط	۵۰
گفتار هفتم : اطلاق آیات	۵۱
مبحث دوم : ادله موافقان	۵۱
گفتار اول : دیدگاههای فقهی	۵۱
بند اول : قاعده لاضرر	۵۱
الف : مفاهیم قاعده و تطبیق	۵۲
۱- ضرر و ضرار	۵۲
۲- معانی لا	۵۴
۲-۱- حمل لا به نهی	۵۴
۲-۲- نفی ضرر غیرمتدارک	۵۶
۲-۳- نفی حکم ضرری	۵۸
۲-۴- نفی حکم به لسان نفی موضوع	۵۹
۲-۵- نفی حکومتی	۶۰
۲-۶- نتیجه (نظر برگزیده)	۶۰
ب : ارکان جبران خسارات	۶۲
۱- ورود خسارت	۶۲
۱-۱- ممنوعیت خسارت	۶۲
۱-۱-۱- ممنوعیت خسارت در آیات و روایات	۶۲
۱-۱-۲- ممنوعیت خسارت در حقوق	۶۳
۱-۲- شرایط خسارات قابل جبران	۶۵

- ۶۹ ۲- فعل زیانبار
- ۷۰ ۳- رابطه سببیت
- ۷۱ ج : نتیجه قاعده لاضرر
- ۷۱ بند دوم : قاعده اتلاف
- ۷۲ الف : مالیت و مالکیت عناصر محیط زیست
- ۷۲ ۱- مفهوم
- ۷۸ ۲- اثبات
- ۷۸ ۲-۱- انفال
- ۷۸ ۲-۲- نظریه منطقه فراغ
- ۸۰ ۲-۳- مذاق شریعت
- ۸۰ ب : قاعده تسلیط و مالیت عناصر محیط زیست
- ۸۱ ج : نتیجه قاعده اتلاف
- ۸۲ بند سوم : قاعده احترام
- ۸۳ بند چهارم : سایر دیدگاههای فقهی
- ۸۳ الف : تسبیب
- ۸۵ ب : تفویت
- ۸۵ ج : ضمان ید
- ۸۶ د : من له الغنم فعلیه الغرم
- ۸۷ ه : اجتماع سبب و مباشر
- ۸۷ گفتار دوم : سایر دیدگاهها
- ۸۷ بند اول : عقل
- ۸۷ بند دوم : بنای عقلا

- بند سوم : اصل دخالت دولت و مصلحت نظام ۸۷
- بند چهارم : ارزش ابزاری محیط زیست ۸۸
- بند پنجم : افکار عمومی ۸۸
- بند ششم : عرف ۸۹
- فصل سوم : آثار جبران خسارات وارده به محیط زیست ۹۰
- مبحث اول : ماهیت خسارات زیست محیطی ۹۱
- گفتار اول : حقوق عمومی ۹۳
- گفتار دوم : حقوق خصوصی ۹۴
- گفتار سوم : نظر برگزیده ۹۴
- مبحث دوم : اصول و مفاهیم حاکم بر جبران خسارات زیست محیطی ۹۵
- گفتار اول : ارزیابی تأثیرات زیست محیطی ۹۵
- گفتار دوم : عدالت بین نسلی و فرانسلی ۹۶
- گفتار سوم : مسئولیت پذیری در قبال آسیب های فرامرزی ۹۷
- گفتار چهارم : توسعه پایدار ۹۸
- گفتار پنجم : پرداخت توسط آلوده ساز ۹۹
- گفتار ششم : مطالبه خسارت فرع بر خسارت ۱۰۱
- گفتار هفتم : برابری حق مراجعه به محاکم ۱۰۱
- مبحث سوم : چگونگی جبران ۱۰۲
- گفتار اول : بازگرداندن وضع پیشین ۱۰۴
- گفتار دوم : از بین بردن منبع ضرر ۱۰۶

- گفتار سوم : دادن معادل ۱۰۷
- گفتار چهارم : فیول ۱۰۷
- گفتار پنجم : دستور موقت ۱۰۸
- گفتار ششم : جبران توسط نهاد عمومی ۱۰۹
- گفتار هفتم : مجازات ۱۰۹
- گفتار هشتم : غرامت ۱۱۱
- گفتار نهم : مالیات ۱۱۲
- مبحث چهارم : طرفین دعوا ۱۱۳
- گفتار اول : خوانده ۱۱۳
- بند اول : اشخاص حقیقی ۱۱۴
- بند دوم : اشخاص حقوقی ۱۱۴
- گفتار دوم : خواهان ۱۱۸
- مبحث پنجم : تأمین جبران خسارات وارده به محیط زیست ۱۲۰
- گفتار اول : بیمه ۱۲۰
- گفتار دوم : صندوق های جبران خسارت ۱۲۱
- مبحث ششم : مباحث متفرقه مربوط به جبران ۱۲۲
- گفتار اول : هزینه دادرسی ۱۲۳
- گفتار دوم : کارهای عمرانی ۱۲۳
- گفتار سوم : معیار مسئولیت ۱۲۴
- گفتار چهارم : روش ارزیابی خسارات زیست محیطی ۱۲۷

گفتار چهارم : دفاعیات ۱۲۹

نتیجه گیری ۱۳۱

پیشنهاد ۱۳۲

منابع ۱۳۴

مقدمه

الف : بیان مسأله

محیط زیست یکی از مواهب خداوند متعال می باشد که مانند تمام نعمات دیگر باید شکرگزار آن باشیم و یکی از راههای شکرگزاری نعمت ، شکر عملی می باشد و شکر عملی محیط زیست ، مراقبت و استفاده درست از آن می باشد . هم چنین در اسلام جامع ترین دیدگاه و صحیح ترین شیوه تعامل با محیط زیست و طبیعت بیان گردیده است ؛ طبق آیه کریمه یسبح لله ما فی السموات و ما فی الارض تمام عالم ذی شعور و بالاتر از آن تسبیح گوی خداوند کریم است و علاوه بر این ، آیات و روایات بسیار زیادی وجود دارد که در مورد محیط زیست و طبیعت می باشد و بسیاری از سوره های قرآن کریم نیز به نام مسائل زیست محیطی می باشد و خداوند نیز به بسیاری از این مسائل قسم یاد کرده است .

خداوند جهان هستی و همه پدیده ها را زیبا ، متقن و موزون آفریده و ما باید رابطه خود را با آن تصحیح کنیم و با تصرفات نادرست خود ، به این موهبت الهی آسیب و خسارت وارد نکنیم . علاوه بر این انسان اولین کسی است که از این آسیب و خسارت ، زیان می بیند . بی توجهی به ظرفیت های قابل تحمل محیط زیست ، بهره برداری نامناسب از منابع طبیعی ، آزمندی انسان برای بهره کشی از محیط زیست ، بی توجهی به منطق علم اقتصاد در سیاست گذاری های بهره برداری از منابع طبیعی و محیط زیست و گاه بی احتیاطی و سهل انگاری می تواند از دلایل این خسارات باشد .

تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم خسارات وارده به محیط زیست بر بقای تمام جوامع انسانی پرداختن به موضوع جبران این خسارات را اجتناب ناپذیر می‌کند و به تعبیر رهبر فرزانه انقلاب "تخریب محیط زیست معلول نابرابری‌های اجتماعی و استفاده غلط از طبیعت و یکی از عوامل تضييع حقوق انسانها است"

متأسفانه با وجود این خسارات که خواسته یا ناخواسته به محیط زیست وارد می‌شود، گروهی به عدم جبران پذیری این خسارات معتقدند و در مقابل گروهی نیز به جبران پذیری اینگونه خسارات اعتقاد دارند و بعضاً دیده یا شنیده شده که برخی از قضات آرای ضعیفی در باب خسارات زیست محیطی صادر می‌کنند که بسیار ناچیز است و این وظیفه حقوق است که از محیط زیست حراست کند و قوانین و مقررات متناسبی وضع کند چرا که اگر به طور صریح و جدی با این مسائل برخورد نشود وضعیت به همین منوال ادامه پیدا خواهد کرد که برخی در مورد جبران این خسارات در شک و تردید باشند یا کسی به طور غیر قانونی یوزپلنگی ایرانی را بکشد و فقط به پرداخت دویست هزار تومان حکم داده شود در حالی که ارزش هر دندان یوزپلنگ ایرانی حدود دو میلیون تومان است. هم چنین در مورد خواهان خسارات زیست محیطی نیز قانون باید با قاطعیت برخورد کند و همه اشخاص را ذینفع بداند زیرا بر مبنای برخی نصوص قانونی، سازمان حفاظت محیط زیست مسئول پیگیری این دعاوی شناخته شده است اما باید به این تردیدها و ابهامات پایان داد. این پژوهش قصد دارد قابلیت جبران خسارات وارده به محیط زیست را بررسی کند و علاوه بر آن نشان دهد که خواهان اینگونه دعاوی تمام اشخاص اعم از حقوقی یا حقیقی، عمومی یا خصوصی و مدعی العموم می‌باشد و تصریح قانون در مورد مسئولیت سازمان حفاظت محیط زیست با این مسائل منافاتی ندارد.

ب: ضرورت بحث

خسارات وارده به محیط زیست و جبران آن مانند هر خسارت دیگر و هر بحث حقوقی دیگر نیازمند تحقیقات حقوقی می‌باشد تا پخته شود و جای خود را در کشور پیدا

کند که هم قضاات و دادگاهها بهتر به وظایف خود عمل کنند و هم اشخاصی که به محیط زیست خسارت وارد می‌کنند به بهانه های واهی نتوانند از زیر بار مسئولیت شانه خالی کنند. هم چنین به مفاهیم اصل ۵۰ قانون اساسی که از اصول مترقی می‌باشد و در آن از حقوق نسل های آینده صحبت شده است باید جنبه حقوقی داده شود و این تحقیق تا حدودی بر این مطلب نظر دارد.

ج: اهداف و کاربردها

هدف این پژوهش در وهله اول اثبات قابلیت جبران پذیری خسارات وارده به محیط زیست می‌باشد تا شک و تردیدها در این مورد کنار گذاشته شود و مسیر برای تدوین قوانین متناسب و صریح هموار شود و علاوه بر این، مباحث مربوط به جبران این خسارات بیان شود.

د: پیشینه تحقیق

درباره پیشینه بحث (جبران پذیری خسارات وارده بر محیط زیست) بدین صورت تا به حال تحقیقی صورت نگرفته است اما آثار گرانبها و قابل رجوعی در زمینه محیط زیست و بیشتر در مورد مسئولیت مدنی نگاشته شده است از جمله این آثار می-توان به کتاب مسئولیت مدنی ناشی از تخریب محیط زیست در فقه و حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه و اسناد بین المللی نوشته دکتر عزیزالله فهیمی اشاره کرد. امید است که این تحقیق ناچیز بتواند گامی در جهت جبران خسارات زیست محیطی بردارد.

مزایای این تحقیق اینست که با نگاهی جدید به قواعد فقهی و حقوق محیط زیست بین الملل و با دقت و موشکافی به اثبات جبران خسارات زیست محیطی پرداخته است و در مورد رابطه انفال و اموال عمومی با محیط زیست در آن سخن به میان رفته است و به شیوه جدیدی به این مسئله پرداخته شده است.

ه: روش تحقیق

شیوه نگارش این تحقیق به گونه ای بوده که در ابتدای هر گفتار قواعد عمومی به طور مختصر بیان شده و سپس با مباحث زیست محیطی تطبیق داده شده است. روش این پژوهش نیز به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

و: سؤالات تحقیق

سؤال اصلی:

آیا خسارات وارده بر محیط زیست (با وجود مخالفانش) قابلیت جبران دارد؟

سؤالات فرعی:

۱. مبانی جبران خسارات وارده بر محیط زیست کدام است؟

۲. روش های جبران این خسارات چیست؟

۳. خواهان و خواننده چه کسانی هستند؟ زیان‌دیده کیست و چه کسی حق اقامه

دعوا دارد؟

۴. انفال و محیط زیست چه ارتباطی با یکدیگر دارند؟

ز: فرضیات تحقیق

۱. محیط زیست جزء منافع ملی و عمومی محسوب است و خسارات وارده بر

آن باید جبران شود.

۲. قواعدی مثل احترام و لاضرر می‌تواند از مبانی جبران خسارات وارده به

محیط زیست باشد.

۳. خسارات باید از راههای متناسب جبران شود و مجازات کیفی شاید جوابگو نباشد از جمله روش های جبران می توان به احیاء و ترمیم و غرامت اشاره کرد .

۴. هر فرد جامعه علیه عامل زیان می تواند مطالبه خسارت کند و علاوه بر اینها دولت ، سازمان حفاظت از محیط زیست و مدعی العموم نیز به حمایت افراد جامعه این وظیفه را بر عهده دارد .

۵. رابطه انفال و محیط زیست ، عموم و خصوص من وجه است .

فصل اول : کلیات

این فصل به ۳ مبحث تقسیم شده است، در مبحث اول به تعریف مفردات پرداخته شده، مفردات شامل جبران پذیری، خسارت، محیط زیست و خسارات وارده به محیط زیست می‌باشد، مبحث دوم به مفاهیم مرتبط با موضوع اختصاص دارد که شامل انفال و عدم النفع می‌باشد و تاریخچه بحث در فصل سوم گردآوری شده است.

مبحث اول : مفردات

این مبحث ۴ گفتار جبران پذیری، خسارت، محیط زیست و خسارات وارده به محیط زیست را دربرمی‌گیرد.

گفتار اول : جبران پذیری

جبران در لغت به معنی تلافی کردن و تلافی می‌باشد^۱، این واژه از کلمه "جبر" در زبان عربی گرفته شده است و با مصدرهای "شدن" و "کردن" به کار می‌رود و به معنای عوض یافتن و عوض دادن و هم چنین به معنای ترمیم کردن و ترمیم شدن است^۲. در این تحقیق منظور از جبران خسارات وارده به محیط زیست، بازگشت محیط زیست به حالت اولیه خود می‌باشد (که در گفتار چهارم همین مبحث توضیح داده می‌شود)

^۱. فرهنگ معین، ذیل "جبران"

^۲. لغت نامه دهخدا، ذیل "جبران"

گفتار دوم : خسارت

در این گفتار به طور عام به مفهوم خسارت و اقسام آن پرداخته شده است. این گفتار ۲ موضوع را دربرمی‌گیرد که بند اول مفهوم خسارت و بند دوم اقسام خسارت می‌باشد.

بند اول : مفهوم خسارت

خسارت در لغت به کسر "خاء" و از ریشه ی خسر به معنی ضرر، زیان و کم آوردن است.^۱ این واژه از لحاظ لغوی به معنای زیان کردن، ضررکردن، ضرر، زیان و زیانکاری می‌باشد^۲ و واژه زیان به معنای ضرر، خسارت، آسیب، صدمه و نقصان می‌باشد.^۳

در کتب حقوقی در مورد این واژه به دو معنا اشاره شده است : هم به معنای زیان وارد شده و هم به معنای جبران و تاوان می‌باشد^۴ یعنی واژه خسارت هم به معنای ضرر و آسیب استفاده شده است و هم به معنای مال یا عوضی که به عنوان جبران خسارت باید پرداخت شود.

واژه ی خسارت همانست که در متون فقهی به آن ضرر می‌گویند به همین جهت دانستن معنای ضرر لازم است. ضرر اسم و از مصدر ضرّ می‌باشد و ریشه‌ی فعلی آن ضررّ است.^۵ ضرر در قرآن به دو شکل آمده است : "ضرر" و "ضرّ" که هر دو به یک معنا می‌باشد. در سوره‌ی مبارکه‌ی نساء آیه‌ی ۹۵ ضرر به معنای کمبود و نقصان در چیزی می‌باشد و در آیه‌ی ۷۶ سوره‌ی مبارکه‌ی مائده به معنای انجام کاری که در آن درد و غم است می‌باشد و در آیه‌ی ۴۹ سوره‌ی مبارکه‌ی یونس به معنای رنج و

۱. مسعود انصاری و محمدعلی طاهری، دانشنامه حقوق خصوصی، چاپ سوم، (تهران : جنگل، جاودانه

۱۳۸۸)، ج ۲، ص ۸۹۷

۲. فرهنگ معین، ذیل "خسارت"

۳. همان، ذیل "زیان"

۴. ترمینولوژی حقوق، ذیل "خسارت" / مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ذیل "خسارت"

۵. اسدالله لطفی، قواعد فقه مدنی، چاپ اول، (تهران : سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها

و همدان : دانشگاه بوعلی، ۱۳۸۱)، ص ۱۸